

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1968.2.04>

E. MÄSAK

TÖÖLISTE KORTERIOLUDEST EESTIS AASTAIL 1920—1940 KODANLIKU AJAKIRJANDUSE VALGUSEL

Elamuehitus ja korteriküsimus on Eesti linnade ja alevite kasvavale tööliskonnale pidevat meeletähti valmistanud juba XIX sajandi keskpaigast alates. Käsikäes kapitalistliku suurtööstuse kiire kasvuga suurenes kogu aeg ka nõudmine töökäte järele. Tööliskorterite ehitamine aga ei suutnud sellega enamasti kaugeltki sammu pidada.

Järgnevalt püüame anda lühikese ülevaate tööliskorterioludest kodanlikus Eestis, peatudes lähemalt olukorral, mis sel alal valitses meie suuremates tööstuskeskustes: Tallinnas, Narvas ja põlevkivirajoonis. Seejuures on tuginetud põhiliselt kodanluse enese ajakirjanduse avaldatud materjalidele. Arvukamalt leidub asjakohaseid kirjutisi sotsiaaldemokraatide häälekandjas «Rahva Sõna», Eestimaa Haigekassade Liidu häälekandjas «Töö ja Tervis» ning 1930-ndate aastate lõpupoole ilmunud «Tööliskoja Teatajas».¹ Taus-tana on kasutatud ajakirjas «Eesti Statistika» avaldatud materjale ning 1922. ja 1934. aasta rahvaloenduse ja 1926. aasta korteriloenduse tulemusi, mis tööliskorteriolude kohta aga otseseid andmeid ei sisalda. Kahtlemata jääb käesolev ülevaade kasutatud allikainest olenevalt mõnevõrra ühekülgseks ja lünklikuks, kuid teatud pildi ta meile siiski annab. Edaspidi on seda võimalik süvendada ja mõnes osas kindlasti ka korrigeerida esmajoones arhiivmaterjalide ulatuslikuma läbitöötamise ning vanade tööliskorteriolude mälestuste kogumise varal.

*

Kahe rahvaloenduse vahel, s. o. aastail 1922—1934, ehitati Eestis juurde 34 487 elu-maja, millega nende arv suurenes 162 121-lt 196 608-le ehk 21,3 protsenti. Linnadele langes sellest 7260 (1922. a. oli linnades 24 344 maja, 1934. a. 31 604, tõus seega 29,8%) ja alevi-tele 924 elamut, millega elumajade arv neis suurenes 4349-lt 5273-le ehk 21,2 protsenti² (tab. 1).

Tabelist 1 selgub, et nii linnade kui ka alevite kasv oli väga erinev. Et selgitada, miks üks keskus kasvas kiiremini kui teine, tuleks meil üksikasjalikumalt tutvuda nende ajalooaga. Üldiselt võime aga väita, et kahe rahvaloenduse vaheajal vähenes kõikjal elanike arv ühe elamu kohta, välja arvatud Sindi tööstusalev, kus elamuehitus oli aeglane ning elanike arvu kiire kasv põhjustas elamispinna üldise kitsenemise.

Elamute arvu suurenemisega kasvas loomulikult ka korterite arv, mis ajavahemikul 1922—1934 tõusis 260 385-lt 303 958-le, s. o. 43 573 võrra (16,7%).³ Nende hulka on arvatud ka ühiselamud, mida uute korterite hulgas oli 6323 (14,5%).⁴

¹ Hoolimata sellest, et oma olemuselt väikekodanlik Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliskorterite Partei teenis põhiliselt kodanluse huve, tõi ta eriti valimiste-eelses parteidevahelises võitluses avalikkuse ette mitmeidki väärnähtusi tööliskorteriolude elutingimustest. See-tõttu leidub just sotside väljaannetes kõige rohkem meid huvitavaid materjale.

² Eesti arvudes. 1920—1935. Tallinn, 1937, lk. 265.

³ Joh. Mihkelson, Korteriolud Eestis. «Töö ja Tervis» 1937, nr. 10, lk. 218.

⁴ Sealsamas, lk. 219.

Tabel 1

Elamuehitus suuremates tööstuslinnades ja -alevites*

	Elumaju				Elanikke				Elanikke ühe elamu kohta	
	1922. a.	1934. a.	Kasv (+), langus (-)	Kasv (+), langus (-), %	1922. a.	1934. a.	Kasv (+), langus (-)	Kasv (+), langus (-), %	1922. a.	1934. a.
Tallinnas	6852	8737	+1885	+ 27,5	122 419	137 792	+15 373	+12,6	17,8	15,8
Tartus	4053	4785	+ 732	+ 18,1	50 342	58 876	+ 8 534	+17,0	12,4	12,3
Narvas	2540	2466	- 174	- 2,9	26 982	23 512	- 3 400	-12,6	10,6	9,5
Tapal	263	582	+ 319	+121,3	2 398	3 751	+ 1 353	+56,4	9,1	6,4
Sindis	118	121	+ 3	+ 2,7	1 607	1 854	+ 247	+15,4	13,6	15,2
Jõhvis	188	300	+ 112	+ 59,6	1 620	2 043	+ 423	+26,1	8,6	6,8
Kärdlas	331	336	+ 5	+ 1,5	1 580	1 454	- 126	- 8,0	4,7	4,4

* Eesti arvudes. 1920—1935, lk. 265.

Linnades kasvas korterite arv 84 291-lt 108 734-le, s. o. 24 443 korteri võrra (29%).⁵ Korterite arvu kasv linnades oli seega üleriiklikust keskmisest suurem: 56 protsenti kõigist uutest korteritest ehitati linnades. Uued elumajad püüti ehitada võimalikult suurema korterite arvuga. Keskmiselt tuli linnades üldse iga uue maja kohta 3,3, Tallinnas 6,1 korterit.

Kahjuks puuduvad andmed elamispinna kasvu kohta. Alles selle kõrvutamise muutustega elanikkonna arvus annaks selgema pildi korteriolude arengust. Seda küsimust aitab mõningal määral selgitada ka elanikkude ja eluruumide arvu suhe (tab. 2).

Elanike hulk ühe eluruumi kohta*

Tabel 2

	Elanikke		Eluruumid		Elanikke eluruumi kohta	
	1922. a.	1934. a.	1922. a.	1934. a.	1922. a.	1934. a.
Linnades üldse	261 632	313 508	129 729	253 148	2,02	1,24
Tallinnas	121 627	133 568	52 901	102 883	2,30	1,29
Narvas	26 590	22 774	11 941	17 335	2,23	1,31

* 1922. a. üldrahvalugemise andmete läbitöötamise plaan ja tabelite sisu. Riigi Statistika Keskbüroo. Tallinn, 1923, lk. 74; II rahvaloendus Eestis. Rahvastiku koostis ja korteriolud. I. III 1934 rahvaloenduse andmed. Vihk II. Tallinn, 1935, lk. 136. Eluruumide hulka arvatil tol ajal ka köögid.

Tabelis 2 esitatud andmed näitavad, et kahe rahvaloenduse vahel vähenes elanike arv eluruumi kohta tunduvalt. Need arvud ei kehti aga enamiku tööliskorterite kohta, kus elanike tihedus eluruumis jäi suhteliselt kõrgeks, nagu järgnevalt näeme.

Korterite suurusrühmi tubade arvu järgi jälgides võime tabel 3 põhjal väita, et 1-toaliste korterite arv on 12 aasta jooksul tunduvalt vähenenud, nimelt 1,5-kordselt, samal ajal on 2-toaliste arv suurenenud 2,3-kordseks. 1—2-toaliste väikekorterite koguarv näitas vaadeldaval ajavahemikul mõningat langustendentsi, vähenedes 4941 korteri võrra (7,1%). Pearõhk oli neil aastail pandud 3- ja 4-toaliste korterite ehitamisele, millede arv 1934. aastaks suurenes 3,3-kordseks. Selline ehituspoliitika oli vastuolus töoliste huvidega, sest uued suuremad korterid jäid oma kalliduse tõttu töoliste põhimassile kättesaamatuks. Töoliste enamikul tuli leppida endiselt 1-toalistega, milledest üle poole olid mugavusteta kööktoad.

⁵ Sealsamas, lk. 218.

Tabel 3

Elanikega korterite suurusrühmad tubade arvu järgi ja nende osatähtsus

	1922. a. rahvaloenduse andmeil*				1934. a. rahvaloenduse andmeil**			
	Arv	%	Kokku		Arv	%	Kokku	
			arv	%			arv	%
1-toalisi	57 727	68,0	69 616	82,0	37 120	33,6	64 675	58,5
2-toalisi	11 889	14,0			27 555	24,9		
3-toalisi	6 720	7,9	10 581	12,4	21 722	19,7	34 667	31,4
4-toalisi	3 861	4,5			12 945	11,7		
5-toalisi	2 346	2,8	4 636	5,5	5 729	5,2	11 046	10,0
6- ja enamatoalisi	2 290	2,7			5 317	4,89		
Teadmata	119	0,18			—	—		
Kokku	84 952	100,0			110 388	100,0		

* Eesti riikline statistika. Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis. 1922. a. üldrahvalugemise andmed, vihk I. Tallinn, 1923, lk. 68.

** II rahvaloendus Eestis, vihk II, tab. 14, lk. 136—143.

Ilmeka pildi korterioludest saame, kui jälgime elanike jagunemist eri suurusega korterite järgi (tab. 4).

Tabel 4

Elanike jaotus korteri suuruse järgi, %*

	Aasta	1-toalised	2-toalised	3-toalised	4-toalised	5- ja enamatoalised
Eesti linnades	1922	59,0	14,3	9,1	6,5	11,1
Tallinnas	1922	65,0	10,2	7,7	5,6	11,3
Sellest töölisleibkondi	1925	83,7	13,7	2,3	0,7	—
Narvas	1922	69,8	12,2	7,8	4,1	6,1
Sellest töölisleibkondi	1925	82,4	17,6	—	—	—

* Eesti töölisbüzhet 1925. a. «Eesti Statistika» 1926, nr. 48 (lisa), lk. 58, tab. 44.

Selgub, et üle poole Eesti linnaelanikkonnast elas 1922. aastal 1-toalistes korterites. Meie suuremates tööstuskeskustes Tallinnas ja Narvas aga, kus 1-toalisi kortereid oli erakordselt palju, elas 1925. aastal neis üle 80 protsendi töölisperekondadest.

Vahepealsest ehitustegevusest hoolimata ei olnud kodanliku riigi lõppaastail olukord tööliskorterite osas kuivivõrd paranenud. L. Johanson ütles oma kõnes Riigivolikogus 18. oktoobril 1938: «Ma ei julge linnavalitsuselt loota, et ta peaks ise ehitama, nagu tehti Viinis, kus omavalitsus ehitas tööliste terved eeslinnad, ja nagu ehitati väikekorte- reid juba aastakümneid enne maailmasõda Saksamaal, kus ehitati suured ja ilusad kvar- talid väikeste korteritega.»⁶ Ta rõhutas, et korteriküsimus ei ole mitte niivõrd linnavoli- kogu, kuivõrd kogu riigi poliitika küsimus. Seepärast tuleks tema arvates riigikapitali hakata juhtima ehitustesse võimalikult ratsionaalselt, otstarbekohaselt. Pearõhk tuleks panna 2-toaliste kõõgiga korterite ehitamisele, ja just sellistesse rajoonidesse, mis asuksid südalinna võimalikult lähedal, Tallinnas näiteks Paldiski mnt. äärde ja Pelguranda, kus tollal kasvatati linna maadel kapsaid ja kartuleid. Ta kriipsutas alla, et väikekorte-

⁶ Tuleb asuda korterikriisi lahendamisele. «Töö ja Tervis» 1938, nr. 11, lk. 279.

rite ehitamisega on võimalik säilitada rahva elujõudu ja tervist, sest ei ole ometi loomulik, et 1000 sündinu kohta sureb esimesel eluaastal üle 90 imiku.⁷

Mis puutub korterioludesse meie suuremates tööstuskeskustes, siis kõige üksikasjalikumaid andmeid on meil selles küsimuses kasutada Eesti suurima tööstuslinna Tallinna kohta. 1926. aasta korteriloenduse andmetel oli siin 44 477 leibkonda ja 36 016 ehituskorterit.⁸ Kui pidada loomulikuks, et iga leibkond vajab omaette korterit, siis nende andmete põhjal puudus see korteriloenduse ajal 8461 leibkonnal, s. o. 19 protsendil. Eriti tihedasti elati koos 1-toalistes korterites: 31 705 leibkonda 26 674 korteris, s. o. keskmiselt igas viiendas korteris kaks leibkonda, kusjuures üks neist oli toanurga üürija. Tegelikult oli kaasüürnikke veelgi rohkem, sest üksikuid toanurga ja magamisaseme üürijaid eri leibkonnaks ei loetud, vaid arvati selle perekonna liikmeks, kelle toanurgas nad elasid. Samal ajal elas 3532 2-toalises korteris 4397 leibkonda, seega igas neljandas korteris kaks leibkonda.⁹ Üks neist oli tavaliselt ühe toa üürnikuks, mis tõstis veelgi 1-toaliste korterite kasutajate hulka. Allüürnike suur arv Tallinna pisikorterites ei olnud tingitud ainult korterite puudusest. Suuresti põhjustas seda ka elanike üldine kehvus, mis ei lubanud paljudel pidada isiklikku korterit ning sundis neid leppima teiste toanurgaga.

Nende leibkondade arv, kellel 1926. aastal puudus omaette korter, oli 8461, nagu eespool märkisime. Tallinnas ehitati aga aastail 1926—1929 juurde ainult 2060 korterit¹⁰, 1936. aastal kui ehitustegevuse kõrgeaastal 1458 korterit.¹¹ Samal ajal lammutati näiteks 1927. aastal 111, 1928. aastal 106 korterit jne.¹² Kõik see näitab, et ehitustempo ei suutnud kaugeltki rahuldada korterivajadust, liiati kui arvestame, et Tallinna elanike arv neil aastail pidevalt kasvas, mis omaltpoolt suurendas korteripuudust.

Tabel 5

Korterite jagunemine eluruumide ja elanike arvu järgi Tallinnas 1926. aastal*

	Korterite		Elanike	
	arv	%	arv	%
1-toalisi	26 674	74	80 440	65,7
Neist				
kööktube	20 169	56	—	—
1-toalisi köögiga	6 505	18	—	—
2-toalisi	3 532	9,8	13 107	10,7
3-toalisi	2 467	6,8	10 418	8,5
4-toalisi	1 430	5,6	6 930	5,6
5- ja enamatoalisi	1 913	5,3	11 597	9,5
Kokku	36 016	100,0	121 492	100,0

* 382 uut korterit. «Rahva Sõna» 6. märtsil 1929.

Tallinna kortereid kvalitatiivsest küljest vaadeldes näeme, et mugavustega korterite arv kasvas siin vägagi tasapisi: 1918. aastal ehitati ainult üks vannitoaga korter, 1920. aastal kolm, 1921. aastal kaks, 1922. aastal 18 ja 12 keskküttega korterit, 1923. aastal olid vastavad arvud 78 ja 22, 1925. aastal 127 ja 118, 1926. aastal 80 ja 66 jne.¹³

Need olid tol ajal luksuskorterid, mis kerkisid enamasti kesklinnalähedastes rajooni-

⁷ Sealsamas.

⁸ H. Reiman, Korteriolud Tallinnas ja Tartus. «Eesti Statistika» 1929, nr. 92 (7), lk. 388. Ehituskorteri all mõisteti omaette kortereid.

⁹ M. Martna, Tallinnas ei olla korterikriisi. «Rahva Sõna» 26. nov. 1930.

¹⁰ 382 uut korterit. «Rahva Sõna» 6. märtsil 1928, lk. 3; L. Johnson, Elukortereid rahvale. «Töö ja Tervis» 1930, nr. 2, lk. 29; M. Martna, Tallinnas ei olla korterikriisi. «Rahva Sõna» 26. nov. 1930.

¹¹ Joh. Mikkelsen, Tallinna korterioludest. «Tööliskoja Teataja» 1937, nr. 12, lk. 318.

¹² L. Johnson, Elukortereid rahvale. «Töö ja Tervis» 1930, nr. 2, lk. 28—30.

¹³ V. Suutani, Korteri üürihinnad Tallinnas 1912.—31. a. «Eesti Statistika» 1931, nr. 21 (12), lk. 710.

des ning olid kättesaadavad ainult jõukatele. Tööliskorterid äärelinnades jäid ajakohasuselt ja mugavuselt neist kaugele maha.

Kümne aasta pärast, 1937. aasta algul, oli Tallinnas linnavalitsuse andmetel 47 324 korterit, neist 1-toalisi 29 721 (62,9%), 2-toalisi 8 592 (18,1%), 3-toalisi 4 541 (9,6%),¹⁴ 4-, 5- ja enamatoalisi 4 470 (9,4%).

Näeme, et Tallinn jäi endiselt valdavalt 1-toaliste korterite linnaks. Neis aga elasid peamiselt töölisperekonnad. Sealjuures oli veel 1926. aastal 1-toalistest korteritest 75,9 protsenti igasuguste mugavusteta kööktoad.

1934. aasta rahvaloenduse andmetel moodustasid Tallinnas 1-toalistest korteritest küllalt suure protsendi ka mugavusteta niisked ja pimedad keldrikorterid. 3633 keldrikorterit, mis olid meie linnades olemas, langes Tallinnale 2740, s. o. 75 protsenti. Köök-tube oli neist 1776 ja 1-toalisi köögiga kortereid 675, s. o. vastavalt 10,4 protsenti kõigist Tallinna kööktubadest ja 6,9 protsenti 1-toalistest köögiga korteritest.¹⁵

Kuigi tööliste väikekorterit jäid kaugele maha kodanlaste luksuskorteritest, paranesid aja jooksul mõnevõrra nemadki. Algupärastes kööktubades eraldati 1920-ndail aastail pliidsa muust ruumist sageli «säärvandiga», s. o. vaheseinaga, mis ei ulatunud laeni. Hiljem asendati «säärvant» laeni ulatava kerge vaheseinaga, millega endine kööktuba muutus toast ja köögist koosnevaks korteriks.

Mõnevõrra paranes ka tööliskorterite sanitaarne olukord. 1922. aasta andmetel oli 18 607-st kööktoast ainult 25-l oma veeklosett ja 51-l kuivklosett. Ülejäänud 18 531-l oli ühine, kojast või õuel asuv klosett. Ainult 140-s kööktoas oli vesi ja valamu, ülejäänutes toodi vesi kas kojast või pesuköögist, harvemini kaevust, ja viidi must vesi kas kotta või õuele. 5674-st 1-toalisest köögiga korterist oli 233-l oma vee- ja 118-l kuivklosett, 969-l veevärk ja kanalisatsioon. Ainult 1,7 protsendil oli oma sanitaarsõlm ja 4,5 protsendil vesi ja valamu korteris. 1269-st 4-toalisest korterist oli 977-s oma veeklosett ja 112-s kuivklosett, 1135-s oli vesi ja kanalisatsioon korteris, s. o. 88,1 protsendil neist oli oma sanitaarsõlm ja 89,4 protsendil vesi ja kanalisatsioon.¹⁶

Valgustuseks oli sel ajal peamiselt veel petrooleumilamp. Tallinnas kasutati seda 23 053-s korteris 32 448-st, 68-s kasutati gaasivalgustust ja 9264-s elektrit. 15 869-s kööktoas (85,2%) kasutati petrooleumilampe ja 2699-s (14,5%) elektrit.¹⁷

1934. aastaks on üldine olukord veelgi mõnevõrra paranenud: 17 020-st kööktoast oli nüüd veeklosetiga varustatud 480 ja kuivklosetiga 298, 1-toalistest köögiga korterites, mida oli 9812, on vastavad arvud 1247 ja 463. 26 832 1-toalisest korterist oli seega omaette sanitaarsõlm vaid 9,0 protsendil. Ainult 25 kööktoa ja 92 1-toalise köögiga korteri üürikuul oli olemas vanni kasutamise võimalus. Suurenenud oli ka elektrivalgustusega korterite arv: petrooleumivalgust kasutati nüüd vaid 6590 kööktoas ja 2020 1-toalises köögiga korteris, elektrivalgus oli vastavalt 10 353-s ja 7762-s korteris.¹⁸

Hoolimata sellest jäi tööliskorterite enamik kodanlikus Eestis tolaeaegsetestki nõuetest tugevasti maha.

Tallinna pisikorterites elati äärmiselt tihedalt: 1-toalise korteri kohta tuli keskmiselt 3,0 elanikku. Samal ajal tuli neid 2-toalises korteris ühe toa kohta 1,9, 3–4-toalises korteris 1,3, 5–6-toalises korteris 0,6, 7- ja enamatoalises korteris 0,7, keskmiselt aga 2,1 elanikku.¹⁹

Võrdluseks märgime, et Lääne-Euroopa linnades oli keskmine elamistihedus 1920.—1930-ndatel aastatel 0,8–0,9 elanikku toa kohta. Hamburgis tuli ühe toa kohta keskmiselt

¹⁴ Joh. M i h k e l s o n, Tallinna korterioludest. «Tööliskoja Teataja» 1937, nr. 12, lk. 318.

¹⁵ II rahvaloendus Eestis, vihik II, lk. 136, 145.

¹⁶ 1922. a. üldrahvalugemise andmete läbitöötamise plaan ja tabelite sisu, lk. 169–170, tab. 14.

¹⁷ Sealsamas.

¹⁸ II rahvaloendus Eestis, vihik II, lk. 146–151, tab. 17.

¹⁹ A. R e i m a n, Korteriolud Tallinnas ja Tartus. «Eesti Statistika» 1929, nr. 93, lk. 389, tab. 8. 1925. aastal olid need arvud järgmised: 1-toalises korteris toa kohta 4,3, 2-toalises 2,4, 3-toalises 2,2 ja 4-toalises 2,0 elanikku. (Vt. Eesti töölisbühzet 1925. a. «Eesti Statistika» 1926, nr. 48 lisa, tab. 46.)

0,8, Leipzigi 0,8, Kopenhaagenis 0,8, Manchesteris 0,8, Budapestis 1,8, Riias 1,4, Oslos 1,1, Utrechti 0,7, Zürichis 0,3 ja Helsingis 1,3.²⁰ Üle poole Tallinna töölisperekonadest kasutas kortereid, kus keskmine elamistihedus tõusis toa kohta 4 inimesele.²¹

Elukorterite ehitamine oli Tallinnas peaaegu täielikult eraomanike käes, kellele see kõrgete üürihindade tõttu kujunes eelistatud tuluallikaks. Kasutades olukorda, et ehitustegevust juhtivad asutused sattusid sageli poliitiliste võimumeeste kätte, kel puudus huvi otstarbeka ehituspoliitika vastu, paigutasid nad võimalikult väikese kapitali odavatesse ja halvadesse üürimajadesse, kus see üüri näol andis kõrgeid intresse. Kui olukord väga teravaks kujunes ja nurin suureks paisus, avaldati 1937. aastal «Töölistkoja Teataja» tagasihoidlikult soovi, et naabermaade eeskujul peaks riik ja omavalitsus omalt poolt toetama ja aitama organiseerida üürnike ehitusühinguid või oma kulul ehitama vastu võetavate üüridega tööliselamuid, et pidurdada võidujooksu korterihindade tõstmisel.²² Sooviks see jäigi. Kui töölisorganisatsioonid, nagu näiteks Trükitehnikute Liit, üritasid kooperatiivselt ehitada kaasaja nõuetele vastavaid paljukorterilisi elumaju, kukkusid need katsed läbi, kuna öeldi ära odavaprotsendilise (2%) laenu andmisest.²³ Samal ajal loodi valitsuse poolt Elumajade Ehitamise Fond, millest kodanluse ladvikule jagati toetust luksuskorterite ehitamiseks. Nii said korterühingud «Asum», «Vari» ja «Raua» 1938. aastal sellest fondist kokku 581 000 kr. laenu, millega ehitati kindralite, inseneride ja teisi taolisi maju.²⁴

Sellise ehituspoliitika tagajärjel muutusid jõukamate kihtide korterid üha avaramaks, tööliste omad aga muutusid vaevaltmärgatavalt. Üürid aga aina tõusid (tab. 6).

Tabel 6

Korterite keskmised üürid Tallinnas 1912.—1931. aastail (kuldkroonides)*

	1912. a.	1926. a.	1931. a.
Kööktoad	9,68	7,10	16,15
1-toalised köögiga	15,00	9,42	22,75
2-toalised „	24,79	16,26	33,60
3-toalised „	39,07	23,78	51,88

* A. Tooms, Üürihinnad ja elumaksumus. «Eesti Statistika» 1931. nr. 121 (12), lk. 718. A. Tooms on võtnud 1 rubla = 1,92 kuldkrooni.

Tabelist 6 näeme, et keskmised üürid olid 1926. aastal umbes 40 protsenti madalamad kui 1912. aastal. Ilmselt avaldus selles 2. detsembril 1921 laialdase nurina survele vastu võetud üüriseaduse mõju.²⁵ Kuigi majaomanikud sellest seadusest kõrvale hiilisid, mida pideva korterikriisi valitsedes kerge oli teha, takistas see seadus siiski mõnevõrra nende omavoli. Sellepärast on kõigiti mõistetav, et kohe pärast üüriseaduse jõusseastumist hakkasid majaomanikud nõudma tema tühistamist. 10. mail 1927 võttiski Riigikogu vastu üüriseaduse muutmise ja osalise kaotamise seaduse. Selle järgi jäid üüriseaduse alla Tallinnas vaid need korterid, mille põrandapind ühes köögi ja muude korteris olevate ruumidega ei ületanud 12 ruutsülda,²⁶ s. o. 48 m². Üüriseaduse lõplik kaotamine 1. mail

²⁰ Aug. Gustavson, Korteriolud Tallinnas ja välismaa linnades. «Töö ja Tervis» 1934, nr. 3, lk. 61.

²¹ Eesti töölisbühdzhet 1925. a. «Eesti Statistika» 1926, nr. 48 lisa, lk. 60, tab. 46.

²² Joh. Mihkelson, Tallinna korterioludest. «Töölistkoja Teataja» 1937, nr. 12, lk. 318.

²³ V. Kruustee, Korteri puuduse lahendamise küsimusi töölistkonnas. «Töölistkoja Teataja» 1938, nr. 4, lk. 110.

²⁴ L. Johanson, Korteri küsimus. «Töö ja Tervis» 1939, nr. 12, lk. 289.

²⁵ Riigikogu poolt 2. detsembril 1921. a. vastu võetud üüriseadus. «Riigi Teataja» 1921, nr. 113, lk. 645—647.

²⁶ Riigikogu poolt 10. mail 1927. a. vastu võetud üüriseaduse muutmise ja osalise kaotamise seadus. «Riigi Teataja» 1927, nr. 49, lk. 673.

1931 andis majaomanikele tagasi kõik nende õigused meelevaldselt üire kehtestada.²⁷ Selle tagajärjeks oli, et üürid 1931. aasta lõpuks tõusid 1926. aastaga võrreldes enam kui kahekordseks.

Samal ajal loeti töölise ja riigiametniku keskmiseks teenistuseks kuus 60—80 kr. Seega moodustas ka kõige odavama korteri, s. o. kööktoa üür keskmiselt 20—25 protsenti nende sissetulekust,²⁸ 2-toalist korterit aga oli perekonnainimesel selle palgaga juba võimatu üürida.

1930-ndate aastate II poolel tõusid niigi kõrged üürid veelgi, eriti väikekorterite omad, kuna viimaste järele oli kõige suurem nõudmine. Kööktubade üür ruutmeetrilt, mis 1934. aastal oli 63 senti, tõusis 1937. aasta veebruaris-märtsis 72 sendile. 1-toalise köögiga korteri üür ruutmeetrilt tõusis 60 sendilt 1935. aastal 68 sendile 1937. aastal, 2-toalisel korteril 59 sendilt 1934. aastal 63 sendile 1937. aastal, 3-toalisel korteril vastavalt 54 sendilt 66 sendile, 4-toalisel korteril 58 sendilt 67 sendile ja 5-toalisel korteril 47 sendilt 54 sendile.²⁹

Näeme, et töölisleibkonnad olid sunnitud ruutmeetrilt maksuma märksa kõrgemat üüri kui jõukamad kihid. Üüri tõus lõi soodsa pinna korteritega hangeldamiseks. Küllaltki paljud võtsid endale suurema korteri ja üürisid selle tubade kaupa välja, teenides nii hädaliste arvel.³⁰

Alles siis, kui poliitiline õhkkond väga tuliseks läks ja kodanlusele küllaltki eba-kindlaks muutus, olid valitsusvõimud sunnitud mõtlema ka korteriüüride reguleerimisele. 1939. aasta detsembris võeti vastu «Väikekorterite üürihindade korraldamise ajutine seadus», mille alusel tuli võtta reguleerimisele väikekorterite üürid linnades ja töölisasulates, kus need olid põhjendamatult kõrged. Seejuures loeti väikekorteriteks need, mille köetavate ruumide põrandapind ei ületanud 60 m², kusjuures põrandapinna hulka ei arvatud mitme korteri ühiseid eeskodasid ja koridore.

Selle seaduse alla aga ei kuulunud pärast 1. jaanuari 1939 valminud majad, välja arvatud nende majade keldrikorrusel paiknevad väikekorterid, ega mööbliga ja teenimisega väljaüüritud üksikud toad.³¹ Linnades pidi väikekorterite üürinormid välja töötama linnavolikogu, töölisasulates aga maavolikogu ning kehtestama need oma määru-
sega.

Kõnesoleva seaduse alusel võttis valitsus 1940. aasta jaanuaris vastu otsuse, mille kohaselt esimesena tuli väikekorterite üürihinnad korraldamisele võtta Tallinnas.³² Üüride fikseerimisel lähtus Tallinna Linnavolikogu 20. jaanuaril 1940 sotsiaalministri poolt kokkuleppel teedeministriga väljaantud määrusest,³³ mille põhjal tuli korteri põrandapinna ühe ruutmeetri üürinormi aluseks võtta keskmise väärtusega korteri põrandapinna ühe ruutmeetri eest 1936. aastal keskmiselt makstud üür nendes majades, mis olid valminud kas 1936. aastal või enne seda. 1937. aastal valminud majades määrati normid 5, 1938. aastal valminutes aga 10 protsenti kõrgemad.³⁴

1940. aasta märtsis võttis Tallinna Linnavolikogu vastu «Tallinna linna väikekorterite üürihindade ja nende rakendamise määruse», mille kohaselt keskmise väärtusega korteri ühe ruutmeetri üüriks oli 65 senti. Korteri puhul, mis ei vastanud keskmise väärtusega korteri tunnustele (arvestati hoone asukohta, ehituslikku seisukorda, korralikkust ja puh-

²⁷ V. Suutani, Korteri üürihinnad Tallinnas 1912.—1931. a. «Eesti Statistika» 1931, nr. 121 (12), lk. 70.

²⁸ A. Tooms, Üürihinnad ja elumaksumus. «Eesti Statistika» 1931, nr. 121 (12), lk. 719.

²⁹ Joh. Mihkelson, Tallinna korteriloludest. «Tööliskoja Teataja» 1937, nr. 12, lk. 318.

³⁰ Sealsamas, lk. 317.

³¹ Väikekorterite üürihindade korraldamise ajutine seadus. «Riigi Teataja» 1939, nr. 115, lk. 2008—2009.

³² Vabariigi valitsuse otsus 11. jaanuarist 1940. a. «Riigi Teataja» 1940, nr. 7, lk. 33.

³³ Linna- ja maavolikogude poolt väljatöötatavate ja määratavate üürinormide aluste määrus. «Riigi Teataja» 1940, nr. 8, lk. 39—40.

³⁴ Sealsamas.

tust, korteri asendit ja ehitust, sanitaar-tehnilisi seadmeid jt.) võeti arvesse kõrvalekaldu mis korteri üüri kas kõrgendasid või alandasid.³⁵

Määruse järgi ei kuulunud üürid korraldamisele Kopli poolsaarel, Paljassaarel ja Balti puuvillavabriku rajoonis, välja arvatud ümberehitatavad majad.³⁶ Kõnesolevad olid põhiliselt barakkide rajoonid, kus korterid olid keskmistest tunduvalt halvemad ja üürid keskmisest madalamad. Ka ülejäänud linnaosades ei hakanud määrus kehtima automaatselt. Üürnik, kes taotles üürihinna korraldamist, pidi üürileandjale esitama sellekohase ametliku nõude. Kui seitsme päeva jooksul kokkuleppele ei jõutud, oli üürnikul õigus nõuda üüri normeerimist linnavalitsuse kaudu, kelle ametnikud vaatasisid korteri üle ja arvutasid välja normile vastava üüri.³⁷ Kui palju seda vahendust tegelikult kasutati, selle kohta andmed esialgu puuduvad.

Nagu nägime, oli sellegi seaduse reguleeriv jõud üsna piiratud. 1940. aasta juunipöörde tulemusena tehti lõpp ka majaomanike omavolile ning kehtestati uued üürid, millest kodanliku võimu päevil oli võidud ainult unistada.

1929. aastal hinnati Tallinna üldisi korteriolusid rajooniti järgmiselt: kõige paremaks peeti vanalinna koos Toompeaga, neile järgnesid Narva maantee ja sadama piirkond, Liivalaia tänav ja Pärnu maantee. Viimastega peaaegu võrdsed olid Kalamaja ja Paldiski maantee ümbrus. Kõige madalamasse kategooriasse aga kuulusid Kopli ja Lasnamäe tööliskvartalid.³⁸ Väga rasketes tingimustes elasid Kopli, eriti Vene-Balti Laevaehitustehase poolt Esimese maailmasõja eel püstitatud 30 palkmaja elanikud.³⁹ Juba pärast sõda, kui majad sõjaväe alt vabanesid, olid nad nii lagunenuid, et neid peeti täiesti elamiskõlbmatuiks. Inimesed aga asusid korteripuudusel nendesse elama. Tehase valitsus ei võtnud midagi ette barakkide kordaseadmiseks. Kehtis põhimõte: tahad elada, korralda ise. Kui Tallinna Linnavalitsus 1922. aastal barakid rekvireeris, ei muutunud neis elamistingimused põrmugi paremaks ja üürnikud olid endiselt sunnitud ise oma kortereid kohendama. Paljud neist aga vajasisid kapitaalremonti; osal puudusid isegi põrandad ja väline vooderdus, seinapalgid olid lõhenenud, nii et suurte sadudega voolas vesi korteritesse. Linnavalitsus aga hiilis remonditegemisest kõrvale, hakkas vaid aegapidi üüri tõstma. Kogu barakkidegrupi peale oli ainult üks väike pesuköök, kus tuli end mitu kuud varem järjekorda panna, kui taheti seda kasutada. Tubades pesemine oli aga rangelt keelatud. Keda teolt tabati, seda ootas korterist ilmajäämine.⁴⁰

1928. aasta märtsis loodi Kopli üürnike selts «Tugi»,⁴¹ kuhu esialgu kuulusid peamiselt Vene-Balti Laevaehitustehase barakkide, nn. «koloonia» üürnikud, arvult 230. Seltsi tegevuse eesmärgiks oli aidata kaasa korteripuuduse kõrvaldamisele ja korteriolude parandamisele ning tõmmata selle saavutamiseks võimalikult kõik Kopli üürnikud seltsi liikmeks.⁴² 1928. aasta kevadel alustas linnavalitsus lõpuks «Toe» nõudel barakkide remontimist, lubades sügiseks ruumid korda seada. Septembris aga teatas majandusosakonna ülem, et sel aastal enam midagi ei tehta, kuigi tehtud oli väga vähe. Osa maju, kuhu remondimehed ei jõudnud, olid muutunud isegi eluohtlikuks. Barakkides nr. 75 ja 98 olid põrandad pehkinud. Sellistes võimatutes korterites tuli üürnikel talv jällegi üle elada.⁴³

Samasugused elamistingimused esinesid ka teistes Kopli töölispiirkondades. 1920-ndate aastate keskel oli Tallinna Linnavalitsus korterihädaliste Balti Puuvillavabriku kõrvale ehitanud seitse ühesuurust ajutist barakkelamut, nn. Sitsi kasarmud.⁴⁴ 1930. aastate lõpul kirjeldati elutingimusi neis järgmiselt.

³⁵ Tallinna linna väikekorterite üürihindade ja nende rakendamise määrus. «Riigi Teataja» 1940, nr. 26, lk. 354.

³⁶ Sealsamas, lk. 358.

³⁷ Sealsamas, lk. 358—359.

³⁸ Tallinna ja Tartu korterioludest. «Rahva Sõna» 21. aug. 1929.

³⁹ Kopli elukorterite viletsusest. «Rahva Sõna» 8. nov. 1929.

⁴⁰ Lindudel pesad, rebastel augud — Kopli elanikel aga... «Rahva Sõna» 31. jaan. 1928.

⁴¹ Üürivõitlus Koplis kestab. «Rahva Sõna» 7. märtsil 1928.

⁴² Kopli tööliskond sai rahvamaja. «Rahva Sõna» 6. nov. 1928.

⁴³ Võimatud korteriolud Koplis. «Rahva Sõna» 19. sept. 1929.

⁴⁴ Korteri kriisi ohvrite asupaigast. «Rahva Sõna» 3. aug. 1927.

Barakid olid kõik ühesugused — pikk koridor maja keskel, mida valgustas punaselt hõõguv lamp. Koridoris oli vähemalt 20 ust, mis viisid vaevalt 5-ruutsüütlase põrandapinnaga ja ühe aknaga kööktubadesse. Peaaegu igas toas elas 5—7-liikmeline perekond. Suurema osa toast võttis enda alla voodi. Muuks sisustuseks oli laud, kapp, paar tooli ja tuba oligi täis kiilutud.⁴⁵ Söögikraami hoiti «kalidoril» asuvas sahvris. Koridori kasutasid sageli ka lapsed vaiksemateks mängudeks, sest toas ei olnud tihti ruumi: tuba ödesidvendi täis, isa-ema tööst väsinud.⁴⁶

Elu neis kasarmutes tegi teatud määral talutavamaks ainult nende odav üür: tööline maksis siin toa eest 3 krooni kuus, lisaks elektri eest 85 senti «pirni pealt». Sellises «eelistatud» olukorras oli aga vaevalt 1/6 vabriku töolistest. Ülejäänud olid sunnitud korteripuudusel otsima elamispiinda eramajades, kus üüri tuli maksta vähemalt 15 krooni kuus. Naistöölise keskmine teenistus aga kõikus samal ajal kuus 32—35 krooni ümber.⁴⁷

1930-ndate aastate teisel poolel hakati sedagi suhteliselt odavat korterivõimalust pիրrama, eelistades töölistele poolmeistreid, kes said suuremat palka ja kellele barakis anti pere peale kaks korterit.⁴⁸

Kodanliku Eesti ajakirjandus on kõige ulatuslikumalt käsitletud Tallinna kui peaja tähtsama tööstuslinna korteriolusid. Tallinnale suuruselt ja tähtsusest järgneva tööstuskeskuse Narva korteriolude kohta on statistilist materjali avaldatud vähem. Neist ülevaate andmisel tugineme peamiselt ajalehes «Rahva Sõna» avaldatud kirjutustele, mis sisaldavad andmeid peamiselt vaid Kreenholmi tööliskvartalite kohta. Erinevalt Tallinnast, kus enamikul tööstustevõtetal puudusid oma tööliselamud, elas suur osa Narva tekstiilitöölisi vabriku korteris. Üksi Kreenholmi Manufaktuuril oli 1930. aastate keskel üle 200 kasarmelamu, kus elasid tavaliselt oma töölised ja ametnikud, väljastpoolt üürnikke oli harvem.⁴⁹ Nii Kreenholmi Manufaktuuri kui ka Narva Kalevi- ja Linavabriku kasarmelamud olid enamasti ajanõuetele mittevastavad ühe-, mõned ka kahe- ja kolmekorruselised 1-toalised korteritega barakitüüpi ehitised. Kvaliteedilt parimad neist olid äärmuseni täis tuubitud. Osa vanadest kasarmutest oli täies ulatuses kasutusel vaid tänu teatud ümberehitustele, osa seisis aga kasutamata ja lagunes aja jooksul. Niisuguse olukorra põhjustas pidev tellimuste vähenemine nii Kreenholmi Manufaktuuris kui Narva Kalevi- ja Linavabrikus, millele kaasnes tööliste arvu kiire langus.⁵⁰ Sellega seoses vähenes Narva elanike arv kiiremini kui korterite arv (vt. tab. 1).

Ka kasutusel olevad kasarmud vajasisid remonti, olid külmad, niisked, õhuvaesed ja pimedad. Tuba eraldas üksteisest vaid õhuke vahesein, koridorid olid kitsad ja pimedad. Keldritesse, kus tööliised hoidsid oma toiduaineid ja küütuagavarasid, tungis vesi.⁵¹ Kreenholmi kasarmutes muutusid elamistingimused niivõrd viletsaks, et 1930. aasta suvel nõuti, et linna tervishoiuosakond asuks tööliskorterite kontrollimisele ja vastavate määruste väljatöötamisele.⁵² Järgnevatel aastatel Kreenholmi korteriolusid käsitlevates artiklites ei kajastu aga ei need määrused ega nendest kinnipidamine.

Kuni 1926. aastani maksti Kreenholmi töölistele palka osalt rahas, osalt natuuras. Seoses puhtakujulisele rahapalgale üleminekuga 1. oktoobril 1926 arvestati naturaaltasu raha peale ümber ja hakati nõudma tavalises korras korteritüüri ning tasu valgustuse, sauna ja pesuköögi kasutamise eest. 6. aprillil 1927 tühistati üürilepingu punkt, mille alu-

⁴⁵ Kuidas elab ja töötab Sitsi tööline. «Uus Eesti» 10. märtsil 1938.

⁴⁶ Sealsamas.

⁴⁷ Sealsamas.

⁴⁸ A.-S. Balti Puuvillavabriku käitise tööliste elust. «Tööliskoja Teataja» 1937, nr. 4, lk. 112.

⁴⁹ Kreenholm. «Tööliskoja Teataja» 1937, nr. 1, lk. 28.

⁵⁰ Meenuategem, et enne Esimest maailmasõda oli Kreenholmis ligi 12 000 töolist. (Narva hingitsevates suurtööstustes. «Rahva Sõna» 12. aug. 1931.) 1919. aastaks oli neid jäänud vaid 2599, 1920. aastal töötas siin 2480 ja 1928. aastal 2953. (L. J., Kreenholmi rasked elutingimused. «Rahva Sõna» 29. juuli 1928.) 1931. aastal oli Kreenholmis umbes 2500, Linavabrikus 1400 ja Kalevivabrikus 550 töolist. (Narva hingitsevates suurtööstustes. «Rahva Sõna» 12. aug. 1931.)

⁵¹ Narva tööliste elust. «Rahva Sõna» 17. ja 24. apr. 1930.

⁵² Narva tööliste elust. «Rahva Sõna» 24. apr. 1930.

sel võis üürniku vabriku korterist välja tõsta, kui vabrikuvalitsus ta vallandas või ta ise lahkus.⁵³ See kindlustas küll tööliste peavarju vabrikuvalitsuse omavoli puhkudel, kuid nüüd tuli neil korteri eest tasuda mitu korda rohkem. 1928. aasta andmeil kõikus kasarmkorterite üür kuus 300—1000 senti vahel, kusjuures 300 senti tuli maksta ainult köögita toakese eest. Lisaks üürile tuli elektri eest «pirni pealt» maksta 50 senti kuus, vabriku saun maksis 10 senti inimese ja pesuköögi tarvitamine 35 senti korra pealt.⁵⁴

1931. aasta andmeil olid Kreenholmi korterid liigitatud üüride järgi kolme rühma: 1-toaline pliidiga korter, milles oli üks elektrilamp, maksis 5,50 krooni, 2-toaline korter 2 elektrilambiga 7 krooni, 3-toaline korter 12 krooni ja rohkemgi.⁵⁵ Viimaseid kasutasid kõrgemad ametnikud ja meistrid.

Üüride sissenõudmisel oli vabrikuvalitsus väga vali, korterite sanitaarse olukorra eest aga hoolitses puudulikult. Kulgu sadamasse viiva väga elava liiklusega tee ääres olevates tööliskasarmutes, kus elas umbes 500 töölisperekonda, ei saadud tohutu tolmu tõttu toa aknaid üldse avada. Samal ajal lehkasid koristamata prügikastid majade vahel nädalate viisi, sest prügivedaja liikus siin väga harva.⁵⁶ Kulgu tööliskvartali oli ka oma pesuköök, mida nädalaks kaks korda kõeti. Häda seisis aga selles, et pesuköögi ehitamisel oli mustavee äravoolukanal ehitamata jäetud, mistõttu barakkide ümbrus muutus haisvaks porimükkaks. Kui Kreenholmi vabrikuvalitsust selle eest trahviti, sulges ta pesuköögi.⁵⁷

Narva Linavabrikus maksti osa palka natuuras kauem kui Kreenholmis. Veel 1930. aastal maksid siin vabriku majades elavad töölised korteri eest kuni 30 senti kuus, sauna ja pesuköögi tarvitamine oli tasuta, puid saadi perekonna peale 5 sülda aastas. Viimaste eest arvas vabriku valitsus palgast maha 640 senti. Kui kogu palk rahasse ümber arvestada, oleks vabrikuvalitsuse seletuse kohaselt töölistel korteri eest tulnud üüri maksta kuni 3 krooni kuus, sauna eest 12 senti inimese pealt, pesuköögi tarvitamise eest 20 senti kuus, puid poleks sel puhul vabriku poolt üldse antud.⁵⁸ Vabriku korterites elavad töölised pooldasid niisugust segapalka, need aga, kes elasid väljaspool kasarmuid, olid huvitatud ainult rahapalgast.

1. märtsil 1937 lõpetas vabrikuvalitsus palgamaksmise natuuras ning hakkas korteritelt kuus 4—10 krooni üüri võtma.⁵⁹

Töölisi hoidis kasarmutes vaid veidi odavam üür, kui seda võeti linnakorterite eest. Mugavuselt ja puhtuselt aga ei saanud sinseid viimastega võrreldagi. Väliselt näisid hallide kasarmute read üsna korralikena, tegelikult aga olid neis isegi veel 1937. aastal, mil Narvas ei saanud korterikriisist juttugi olla, töölisperekonnad surutud väikestesse toabrikufesse. Mõnda kasarmut ei olnud 20 aasta jooksul remonditud. Oli niisuguseidki, kus korterid olid üksteisest eraldatud vaid süllakõrguse laudseinaga. Üürnikud katsid ülemise lahtise osa küll ajalehtedega kinni, kuid paber ei saanud asendada seinu.⁶⁰

Samal ajal kui töölised pidid rahulduma viletsate korteritega, seisis kasutamata juba enne Esimest maailmasõda ehitatud neljakorruseline kasarmelamu. Selle kordaseadmisega oleks 70 töölisperekonda saanud ajanõuetele vastavad elamistingimused. Vabrikuvalitsus aga hoidus kulutustest, sest pooltühje «elamiskõlblikke» kasarmuid oli veel küllalt.⁶¹ Küll aga kulutati 1936. aastal 15 miljonit senti uue elamu ehitamiseks direktoritele.⁶²

Kehvad elamis- ja veel kehvemad töötingimused olidki põhjuseks, miks haigete protsent Narva tööliste hulgas oli väga kõrge. Paljud neist põdesid verevaesust, tiisikust, reumat ja seedetrakti haigusi.⁶³

⁵³ Uus korraldus Kreenholmis. «Rahva Sõna» 13. apr. 1927.

⁵⁴ L. J., Kreenholmi rasked elutingimused. «Rahva Sõna» 29. juulil 1928.

⁵⁵ Narva hingitsevates suurtööstustes. «Rahva Sõna» 12. aug. 1931.

⁵⁶ Narva tekstiilitööstuse oludest. «Rahva Sõna» 26. juulil 1930.

⁵⁷ Töölise elu Narvas. «Rahva Sõna» 11. nov. 1930.

⁵⁸ Narva tööliste elust-olust. «Rahva Sõna» 3. mail 1930.

⁵⁹ Narva Linavabrikust. «Tööliskoja Teataja» 1937, nr. 4, lk. 114.

⁶⁰ Sealsamas.

⁶¹ Sealsamas.

⁶² Sealsamas.

⁶³ L. J., Kreenholmi rasked elutingimused. «Rahva Sõna» 29. juulil 1928.

Rasked olid korteriolud ka põlevkivibasseinis. Kuigi põlevkivikaevandamisega oli alustatud juba 1916. aastal, algas massiline kaevandamine alles 1920-ndate aastate alguses. Vastavalt sellele kasvas ka töökätevajadus. Vana kaevuri Villem Tamme (sünd. 1887. a.) isiklike mälestuste järgi ei olnud 1921. aastal Kohtla-Järve mail veel ühtegi kaevandusele kuuluvat eluhoonet. Olid ainult üksikud talumajad, kus töölised esialgu peavarju leidsid. Ka esimene meeste ühiselamu asus endises talumajas, mida oli kasutatud juba tsaarajal tehtud proovikaevamiste puhul. V. Tamme andmeil hakatud Kohtla-Järvel tööliste esimesi uusi barakitüüpi kergeid maju ehitama alles 1923.—1924. aastal. Ehitustempo olnud küllalt kiire. Esimesed ehitused valmisid töölisasulas, mis sai nimeks Lilleküla. Peagi kerkisid uued asulad Sikupilli, Kävasse, Järvele ja mujale. Ühel ajal nendega kerkis ka nn. Siidsuka küla⁶⁴, mis oma ehituselt oli eelnevatest tunduvalt moodsam, koosnedes väikestest krohvitud punase katusega majadest, kus leidsid peavarju kaevanduse ametnikud ja juhtkond. Sellest tulenes ka tema nimetus rahvasuus.

1. oktoobril 1928 oli Käva töölisasulas juba 67 elumaja 1557 elanikuga. Neis leidis 131 kööktuba 382 elanikuga, 195 1-toalist köögiga korterit 801 elanikuga, 10 2-toalist köögiga korterit 38 elanikuga, 13 3-toalist köögiga korterit 38 elanikuga, 3 4-toalist köögiga korterit 12 elanikuga, 1 5-toaline köögiga korter 3 elanikuga. Peale selle oli vallalistele määratud ühiselamutes 17 kööktuba, kus elas 82 töölisi ja 30 tuba köögiga 201 tööliselisele, kokku 47 korterit, kus leidsid peavarju 283 inimest. Nagu näeme, ei olnud ka vallaliste korteriolud kaugeltki normaalsed.⁶⁵ Üldse elasid peaaegu kõik töölised kas 1-toalistes korterites või ühiselamutes.

Naabruses asuva Kukruse kaevanduse piirkonnas ei olnud olukord parem. Siin oli 54 kööktuba 218 elanikuga, 42 tuba köögiga 172 elanikuga, 3 2-toalist köögiga korterit 17 elanikuga ja 2 3-toalist korterit 4 elanikuga, kokku 101 perekonnakorterit 411 elanikuga. Ühiselamutena kasutati 10 kööktuba, kus elas 80 vallalist ja 1 tuba köögiga, mis mahutas 14 elanikku.⁶⁶

Eriti rasked olid elamistingimused ühisbarakkides, kus ühes toas elas puhuti üle kümne inimese. Magamisaseme eest maksti 1920-ndate aastate lõpul keskmiselt 90 marka kuus. Need, kes kasutasid ka tööstuse voodipesu, mida kahe nädala tagant vahetati, maksid 350 marka. Korteriid olid remontimata, pimedad, riietekapid puudusid, nende aset täitsid seintesse löödud naelad, kuhu riided riputati. Suurte ühistubade vaheseintega väikesemateks jaotamine ei oleks vabrikuväliselt eriti suuri kulutusi nõudnud, millegipärast aga eelistati ühiseid suuri ruume.⁶⁷

Uhe uustulnuka jutustuse järgi oli elu 1931. aastal Kohtla-Järvel meeste barakis nr. 102-2 järgmine.

«Ruum on suur — 23 voodit sees, töölisi (kodus) 10 ümber. Pooled on veel tööl. Ja milline mustus — soppa ja suitsukonisid. Mõnel voodil on tekk ja isegi padi, teises paljas kott, kolmandas vanad kasukaräbalad. Voodi, voodikott ja toidukapp on vabriku poolt. Põhk kotile tuleb ise sisse osta. Selleks saab kaevikuõlgi.

Toavanema jutu järgi on barakikorteri üür väga odav — näo pealt 2 kr. kuus. On ka puhtamaid ja paremaid barakke, kus makstakse 8 kr. kuus, siis pestakse ka pesu puhtaks. Vooditekk ja linad nendes on kaevanduse poolt kasutada.

Toiduvalmistamisel on hulk padasid, panne ja potte köögis hiiglasuurel pliidil, mille rauad suurest kütmisest punetavad. Kütetakse põlevkiviga. Toidulõhnade lisandub terav karbiidilõhn, sest karbiidilambid seisavad riulil tosinate viisi. Eluruumigi tungib see kole lõhn...»⁶⁸

Kerkisid uued töölisasulad Kävas jm. 1938. aasta lõpul valmis Kohtla-Järvel veel viis kolmekorruselist tööliselamut 150 korteriga. Nurinat aga tekitas töölikonnas see, et nüüdki ehitati tööliste vaid 1-toalisi kortereid.⁶⁹

⁶⁴ A. K., Ringkäik Eesti mäetööstuslinnas. «Rahva Sõna» 18. aug. 1929.

⁶⁵ Elutingimusi Kohtlas ja Kukrusel. «Rahva Sõna» 27. nov. 1928.

⁶⁶ Sealsamas.

⁶⁷ Kohtla-Järve kaevandus. «Rahva Sõna» 15. juunil 1927.

⁶⁸ Kohtla kaevandus. «Rahva Sõna» 26. ja 29. juulil 1931.

⁶⁹ Korteriolud kaevandustes. «Tööliskoja Teataja» 1938, nr. 11, lk. 278.

Kõige teravamini andis korteripuudus end tunda Gold Fields'i kaevanduses, kus tööl tuli käia 8—10 km kauguselt. 1938. aasta andmetel jätkus käitise kortereid ainult 15 protsendile töölisest. Needki õnnelikud pidid lihtsa väikekorterit eest maksma 12 kr. kuus. Paljud eelistasid pigem elada kaugemal, kui tasuda kehva korteri eest nii kõrget üüri.⁷⁰

Kõrged olid korteriüürid ka Viivikonna kaevanduses. Kõöktoa eest nõuti 7 kr. 50 senti, köögiga toa eest aga 10 kr. kuus. Ja selliseidki kortereid jätkus siin vaid pooltele kaevuritele.

Korteriprobleem oli lahendamata ka a/s. «Kiviõli» erakaevanduses, kus 1938. aastal suudeti kaevanduse korteritega varustada vaid umbes pooled töölisest. Üür oli 2,50—6 krooni kuus.⁷¹ Töölise elumajad olid ehitatud vabriku vahetusse lähedusse, kuhu vabriku poolt tuul kandis suitsu ja tahma, mistõttu polnud võimalik aknaidki avada.

«On kontrastide linn too Kiviõli! Hiiglavabrikud kerkivad, kuid tööstusaleviku taga asuvais katusetaalisis hooneis, nn. pättide barakkides, leiavad sageli tööletulnud mehed oma esimese ulualuse, sest paremat korterit ei ole. Paremal pool raudteed pargis sätendavad toredad lossitaolised hooned, millede vahel kõlab saksa ja vene keel, tööstusalevikus külmetavad lapsed talvel . . . , sest laudadest ehitatud barakid ei pea sooja.»⁷²

Korteriprobleemi pehendamiseks alustas ettevõtte juhatus 1938. aasta sügisel 80—90 uue tööliskorteri ehitamist.⁷³

Ubjas oli korterinõudmisi kergem lahendada kui mujal, kuna suur osa sealsetest töölisest olid kohapealsed maapidajad. Nendele, kes üle aasta olid Ubja kaevanduses töötanud, maksti üür kingina tagasi. Uued töölised maksid 1-toalise köögiga korteri eest 1 kroon 50 senti kuus.

Mõnevõrra soodsamas olukorras olid «Küttejõu» töölised. Umbes 300 töölisest kasutas siin erakortereid ainult paarkümme, need, kellel oli perekond. «Küttejõud» oli ka ainuke ettevõtte, kus korterid anti töölisele täiesti tasuta. Tuleb aga märkida, et vanad «Küttejõu» korterid ei vastanud kaugeltki enam kaasaja nõuetele ja oli juhuseid, kus suured perekonnad olid surutud väikestesse tubadesse. Uute korterite ehitamisel püüti vanu vigu vältida ning ehitada perekonnakortereid toa, köögi ja esikuga. 1938. aasta sügisel oli valmimas 28 sellist korterit.⁷⁴

Kuigi 1930. aastate lõpul korteriolud kaevanduspiirkonnas mõnevõrra paranesid, ei suudetud siingi korterikriisi lahendada. Senise ehitustempo juures ei olnud lähemate aastate jooksul lootagi kogu põlevkivirajooni kõigi töölise varustamist sobivate korteritega.⁷⁵

Näeme, et Eesti suuremates tööstuskeskustes jäi valdav enamik tööliskorteritest kuni kodanliku aja lõpuni 1-toaliseks, kusjuures küllaltki suur protsent neist olid lihtsad kööktoad, mis enam mingil määral ei vastanud kaasaegse linnaehituse nõuetele. Samal ajal kui Narvas ja põlevkivibasseinis elas suur osa töölisi ettevõtete korterites, kus üürid olid suhteliselt madalamad, pidi Tallinna töölise põhimass elama erakorterites, mille üürid eriti 1930-ndate aastate teisel poolel ebanormaalselt kõrgele tõusid. Tööliskorterite sanitaarne ja elukondlik olukord jättis aga enamasti igal pool palju soovida. Kuna pisikortereid kasutasid enamasti töölisperekonnad, ületas elanike tihedus neis sanitaarmiinimumi, mis töölise hulgas soodustas haigestumist, kõrgemat suremust, laste puudulikkust edasiõudmist koolis jne. See edu, mis lamuehituse alal eriti 1930-ndail aastail saavutati, ei parandanud töölise korteriolud mainimisväärselt.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
2. VI 1967

⁷⁰ Sealsamas.

⁷¹ Sealsamas.

⁷² O s v. T o o m i n g, Suitsuse Kiviõli kibedaid kontraste. «Nädal Pildis» 1938, nr. 18, lk. 435. Samas märgitakse, et a/s. «Kiviõli» erakaevanduses moodustasid 3/4 kogu juhtivast personalist sakslased, poolakad ja venelased, kes olid igati eelisolukorras. 1938. a. augustis vallandati õlivabrikust 50 eesti töölise tööpuudusel, samal ajal toodi kaevureid sisse Poolast.

⁷³ Korteriolud kaevandustes. «Tööliskoja Teataja» 1938, nr. 11, lk. 277.

⁷⁴ Sealsamas, lk. 278.

⁷⁵ Sealsamas.

Э. МЯСАК

О КВАРТИРНЫХ УСЛОВИЯХ РАБОЧИХ ЭСТОНИИ ПО МАТЕРИАЛАМ БУРЖУАЗНОЙ ПРЕССЫ 1920—1940 гг.

Резюме

В статье дан краткий обзор жилищных условий рабочих в крупнейших промышленных центрах буржуазной Эстонии — Таллине, Нарве и сланцевом районе. Обзор, вследствие характера использованных источников, до некоторой степени односторонен и не полон, тем не менее он дает предварительную картину положения. В дальнейшем исследовании надлежит углубить и дополнить путем разработки соответствующих архивных материалов и сбора воспоминаний старых рабочих.

В период между двумя переписями населения (1922—1934 гг.) в городах Эстонии было построено 7260 домов с 24 443 квартирами. За этот же период население городов выросло на 51 876 человек. К сожалению, данные о приросте жилой площади отсутствуют, поэтому ясного представления об изменении квартирных условий в соответствии с изменением числа жителей получить не удалось.

В 1922 году в городах и поселках Эстонии насчитывалось 57 727 однокомнатных (68%) и 11 889 — двухкомнатных (14%) квартир, т. е. более половины городского населения Эстонии проживало в однокомнатных квартирах. В период с 1922 по 1934 год в основном строились трех- и четырехкомнатные квартиры, количество которых увеличилось в 3,3 раза. В то же время общее число одно- и двухкомнатных квартир уменьшилось на 7,1%. Тем не менее в Эстонии продолжали преобладать маленькие, большей частью однокомнатные квартиры без всяких удобств, заселенные главным образом рабочими семьями. В целом количество жителей на одну комнату уменьшилось с 2,02 до 1,24, что, впрочем, не относилось к квартирам рабочих.

В самом крупном промышленном центре Эстонии — Таллине — по квартирной переписи 1926 года значилось 44 477 семей и 36 016 квартир, т. е. 8461 семья собственной квартиры не имела. Особенно тесно были заселены однокомнатные квартиры — в каждой пятой из них жили две семьи, в среднем на комнату приходилось 4,3 человека. В 1926 году в Таллине однокомнатные квартиры, преимущественно квартиры рабочих, составляли 74, двухкомнатные — 9,8, трехкомнатные — 6,8, четырехкомнатные и больше — 10,9%. При этом 75,9% всех однокомнатных квартир представляли собой кухни-комнаты без всяких удобств. К 1937 году положение изменилось сравнительно мало: однокомнатные квартиры составляли 62,9%, двухкомнатные — 18,1%, трехкомнатные — 9,6% и четырехкомнатные и больше — 9,4%. Данные о квартирах типа кухня-комната по 1937 году отсутствуют.

На протяжении всего буржуазного периода маленькие квартиры рабочих резко отличались от роскошных квартир буржуазии и все же со временем кое-что менялось и в них: в кухне-комнате отделяли жилую часть от плиты перегородкой — неполной или доходящей до потолка, в некоторые квартиры проводили водопровод, водослив, устанавливали санузлы и т. д.

Строительство квартир в Таллине почти полностью находилось в руках частных, которые при минимальных затратах капитала стремились строить доходные дома. Квартирная плата была высокой: даже за самые дешевые квартиры, т. е. за кухню-комнату в начале 1930-х гг. рабочие и служащие должны были платить 20—25% средней заработной платы. Во второй половине 1930-х гг. произошло дальнейшее повышение квартплат. Сравнительно ниже, чем в частных домах, была квартплата лишь в жилищах казарменного типа, которые фабрики строили для своих рабочих в районах Копли и Ласнамяги. Впрочем жилищные условия в этих домах были значительно хуже.

Нарвские рабочие жили большей частью в фабричных квартирах. Жилища казарменного типа Кренгольмской мануфактуры, нарвских суконной и льняной фабрик представляли собою старые, не отвечающие нормам времени одно-, двух- и трехэтажные бараки с однокомнатными квартирами. Часть старых казарм вообще не использовалась, поскольку сокращение производства на фабриках сопровождалось стремительным уменьшением числа рабочих. В Нарве в связи с уменьшением числа жителей не было жилищного кризиса. Однако в плохих квартирах казарменного типа рабочих удерживала более низкая квартплата.

Неудовлетворительными были жилищные условия в сланцевом бассейне, где промышленная добыча сланца велась с начала 1920-х годов. В первые годы в Кохтла-Ярве для рабочих шахт, принадлежавших государству, не было выстроено ни одного жилого здания и они вынуждены были находить себе кров на близлежащих хуторах. Первые дома барачного типа начали строить только в 1923—1924 годах. Сравнительно быстро росли рабочие поселки в Лиллекюла, Сикупилли, Кява, Ярве и др. Так, на

октябрь 1928 года в рабочем поселке Кява значилось уже 67 жилых домов с 1557 жильцами. Почти все рабочие шахт при этом жили в общежитиях или однокомнатных квартирах без удобств.

На частных шахтах положение было тяжелее. Особенно остро нехватка квартир ощущалась на шахтах Гольдфильдс, где рабочим приходилось ходить на работу за 8—10 км. Еще в 1938 году в квартирах, принадлежавших предприятиям, проживало лишь 15% всех рабочих, причем за маленькую квартиру они платили 12 крон в месяц. Высокой была квартплата и на шахтах Вийвиконна, где за кухню-комнату платили 7,5, за комнату с отдельной кухней — 10 крон в месяц. Но и такими квартирами была обеспечена лишь половина шахтеров.

Таким образом, в основных промышленных центрах Эстонии вплоть до конца буржуазной диктатуры подавляющее большинство квартир рабочих были однокомнатными, при этом значительный процент их составляли кухни-комнаты. Успехи, достигнутые в жилом строительстве в 1930-х годах, никоим образом не коснулись квартирных условий рабочих.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
2/VI 1967

E. MÄSAK

ÜBER DIE WOHNVERHÄLTNISSE DER ARBEITER IN ESTLAND IM JAHREN 1920—1940 IM LICHT DER BÜRGERLICHEN JOURNALISTIK

Zusammenfassung

Vorliegender Artikel bietet eine kurze Übersicht über die Wohnverhältnisse der Arbeiter in den größeren Industriezentren Estlands — Tallinn, Narva und dem Brennschiefergebiet. Wenngleich diese Übersicht infolge der Eigenart des benutzten Quellenmaterials in mancher Hinsicht einseitig und lückenhaft ist, dürfte sie doch ein vorläufiges Bild der damaligen Verhältnisse geben. Es ist die Aufgabe der zukünftigen Forschung, dieses Bild auf Grund einer Bearbeitung des diesbezüglichen Archivmaterials und durch Sammeln von Erinnerungen der damaligen Arbeiter zu vertiefen und zu korrigieren.

Im Laufe der Jahre 1922—1934, d. h. in der Periode zwischen zwei Volkszählungen, wurden in den Städten Estlands im ganzen 7260 Wohnhäuser mit 24 443 Wohnungen erbaut. Während derselben Zeitspanne war die Einwohnerzahl in den Städten um 51 876 Personen gestiegen. Leider haben wir keine Angaben über die Zunahme der Wohnfläche, deren Vergleich mit den Änderungen in der Einwohnerzahl die Entwicklung der Wohnverhältnisse viel besser beleuchten könnte.

Im J. 1922 gab es in den Städten und Flecken Estlands insgesamt 57 727 Einzimmerwohnungen (68,0%) und 11 889 Zweizimmerwohnungen (14,0%). Mehr als die Hälfte der Stadteinwohner wohnte in Estland in Einzimmerwohnungen. In der Periode zwischen den beiden Volkszählungen wurde hauptsächlich auf den Bau von Drei- und Vierzimmerwohnungen Gewicht gelegt, deren Anzahl sich um das 3,3fache vermehrte. Die Zahl der Ein- und Zweizimmerwohnungen sank dagegen um 7 Prozent. Trotzdem dominierten in Estland auch weiterhin, besonders was die Arbeiterbehausungen anbetrifft, unkomfortable, meistens aus einem einzigen Zimmer bestehende Kleinwohnungen. Zu gleicher Zeit sank die Gesamtzahl der Einwohner pro Zimmer von 2,02 auf 1,24, was jedoch die Arbeiterwohnungen meistens nicht berührte.

In Tallinn, dem größten Industriezentrum Estlands, gab es bei der ersten Wohnungszählung im J. 1926 44 477 Haushalte und 36 016 Wohnungen; somit entbehrten 8461 Haushalte einer eigenen Wohnung. Besonders überfüllt waren die Einzimmerwohnungen, von denen jede fünfte zwei Haushalte beherbergte, wobei auf jedes Zimmer durchschnittlich 4,3 Einwohner kamen. Im J. 1926 bildeten in Tallinn die hauptsächlich von Arbeitern bewohnten Einzimmerwohnungen 74 Prozent, die Zweizimmerwohnungen 9,8 Prozent, die Dreizimmerwohnungen 6,8 Prozent und Wohnungen mit vier und mehr Zimmern 10,9 Prozent. 75,9 Prozent der Einzimmerwohnungen waren Wohnküchen ohne jegliche Bequemlichkeit. Bis zum J. 1937 veränderte sich das Bild verhältnismäßig wenig: die Einzimmerwohnungen machten jetzt 62,9 Prozent aus, die Zweizimmerwohnungen 18,1 Prozent, die Dreizimmerwohnungen 9,6 Prozent, die Vier- und Mehrzimmerwohnungen 9,4 Prozent. Über Wohnküchen gibt es für 1937 keine Angaben.

Obwohl die Kleinwohnungen der Arbeiter während der ganzen bürgerlichen Periode hinter den Luxuswohnungen der Bourgeoisie weit zurückstanden, wurden auch in ihnen mit der Zeit manche Verbesserungen durchgeführt. So wurde in den Wohnküchen der den Herd enthaltende Teil oftmals durch eine oben offene oder auch bis an die Decke reichende Zwischenwand vom übrigen Raum abgetrennt; manche Wohnungen erhielten einen Wasserhahn, einen Ausguß und andere sanitäre Vorrichtungen.

Der Wohnungsbau lag in Tallinn hauptsächlich in den Händen von Privatpersonen; mit möglichst geringem Kapitalaufwand errichteten sie billige Mietshäuser, die ihnen in Gestalt der Miete gute Zinsen einbrachten. Die Mieten waren hoch. Selbst für eine Wohnküche — eine der billigsten Wohnungsarten — wurde Anfang der 1930-er Jahre etwa 20—25% des mittleren Gehalts eines Arbeiters oder Angestellten Miete gezahlt. In der zweiten Hälfte der 1930-er Jahre stiegen die ohnedies hohen Mieten weiter an.

Nur in den Arbeitervierteln Kopli und Lasnamäe hatten die Betriebe einige Arbeiterhäuser vom Kasernentypus errichtet, wo die Mieten zwar etwas niedriger als in den Privathäusern, die Wohnbedingungen aber merklich schlechter waren.

Im Gegensatz zu Tallinn wohnte in Narva ein großer Teil der Arbeiter in Fabrikswohnungen. Die Wohnkasernen der Kreenholmer Manufaktur sowie der Narvaer Tuch- und Leinwandfabrik waren meistens alte, den Zeitansprüchen nicht mehr genügende ein-, manchmal auch zwei- oder dreistöckige barackenartige Bauten mit Einzimmerwohnungen. Ein Teil dieser alten Kasernen stand leer, da die fortschreitende Abnahme der Bestellungen an der Kreenholmer Manufaktur und an der Tuch- und Leinwandfabrik einen schnellen Rückgang der Arbeiterzahl mit sich brachte. Infolge der Verminderung der Einwohnerzahl gab es in Narva keinen Wohnungsmangel. Es war bloß die billige Miete, welche die Arbeiter an die Kasernenwohnungen gebunden hielt.

Schwer waren die Wohnverhältnisse im Brennschiefergebiet, wo Anfang der 1920-er Jahre intensiver Abbau des Brennschiefers einsetzte. In den ersten Jahren wurde in Kohtla-Järve noch kein einziges dem staatlichen Betrieb gehörendes Wohnhaus gebaut, daher mußten die Arbeiter in den umliegenden Bauernhöfen Unterkunft suchen. Erst 1923—1924 begann man mit dem Bau leichter barackenartiger Arbeiterhäuser. Nun entstanden in ziemlich kurzer Zeit Arbeitersiedlungen in Lilleküla, Sikupilli, Käva, Järve und anderen Orten. Im Oktober 1928 bestand die Arbeitersiedlung Käva bereits aus 67 Wohnhäusern mit 1557 Einwohnern. Nahezu alle Arbeiter des Betriebes wohnten in unkomfortablen Einzimmerwohnungen oder Gemeinschaftswohnungen.

In den Privatbetrieben waren die Verhältnisse noch schwerer. Besonders empfindlich war der Wohnungsmangel in den Gold Fields-Werken, wo die Arbeiter 8—10 km zur Arbeitsstelle zu gehen hatten. Noch im J. 1938 reichten die vom Betrieb errichteten Wohnungen nur für 15% der Arbeiter aus, dabei mußten sie für eine anspruchslose Kleinwohnung 12 Kronen monatlich zahlen. Hoch waren die Mieten auch im Betrieb Viivikonna, wo für eine Wohnküche 7,5 Kronen und für ein Zimmer mit Küche 10 Kronen monatlich verlangt wurden. Jedoch reichten auch solche Wohnungen nur für die Hälfte der Arbeiter aus.

In den größeren Industriezentren Estlands bestand also bis zum Ende der bürgerlichen Periode die weit überwiegende Mehrzahl der Arbeiterwohnungen aus einem einzigen Zimmer, wobei ein großer Prozentsatz dieser Zimmer Wohnküchen waren. Der Aufschwung, welchen der Wohnungsbau in Estland besonders in den 1930-er Jahren nahm, berührte die Wohnverhältnisse der Arbeiterschaft nur wenig.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 2. VI 1967